

rowych na przełomie Średniowiecza i Renesansu. Postulaty metodyczne sformułował H. *Bradshaw (*Collected papers*, 1889), praktycznym zaś ich pokazem stał się *An index to the early printed books in the British Museum. With notes of those in the Bodleian Library* (1898-1903), w którym autor, R. *Proctor, uszeregował opisywane druki wg oficyn charakteryzując zarazem użyte w nich czcionki. Zasób każdej drukarni został ponumerowany i zestawiony chronologicznie wg wymiaru 20 wierszy w kolumnie druku. To z kolei pozwoliło autorowi rozwiązać wiele druków nie oznaczonych. Na podstawie *Indexu* Proctora powstał wielki katalog-bibliografia *Catalogue of books printed in the XV-th century now in the British Museum* (dotychczas t. 1-9, 1908-1962). Zastosowano tu układ geograficzno-typograficzny (t. 1-3 Niemcy — tu także m. in. Polska, t. 4-7 Włochy, t. 8 Francja, t. 9 Niderlandy). Wstępy obrazujące rozwój drukarstwa na danym terenie opracowali wybitni specjaliści: A.W. *Pollard, V. Scholderer, L.A. Sheppard i in. Jak widać prace angielskie, ograniczone do jednego, ale wielkiego księgozbioru, posuwają się niezależnie i równoległe do G.W. Metoda Bradshaw-Proctora została udoskonalona przez K. Haeblera. Jako główne cechy różniące dla pism przyjął on wymiar 20 wierszy do podstawy 21-go (tu różnica z Proctorem), a ponadto — w *piśmie gotyckim majuskułę M (wyróżnił 102, później ponad 200 jej odmian), w piśmie antykwowym (*antykwa) czcionki Qu w trzech zasadniczych wariantach. Dla pełnej identyfikacji pisma porównuje się inne *majuskuły oraz minuskuły i pozostałe znaki typograficzne. Podręcznik Haeblera *Typenrepertorium der Wiegendrucke* (1905-1924) stanowi punkt wyjścia dla badań typograficznych. Dalszą pomocą służą wydawnictwa reprodukcje kolumny pism z druków. Zapoczątkował tego rodzaju publikacje Holtrop (1868 — druki niderlandzkie), wydawano je w Anglii (m. in. przez Type Facsimile Society) i w Niemczech, gdzie po fragmentarycznym zbiorze K. Burgera (*Monumenta Germaniae et Italiae typographica*, 1892-1913) z inicjatywy I. Collijna ogłoszono *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde* (ostatni 33 tom pt. *Die Buchdruckerkunst des 15 Jahrhunderts*, 1943). Łącznie wydawnictwo to zawiera 2460 tablic. Drzeworyty z druków XV w. zebrał A. Schramm: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke* (1922-1943). Wynalazek fotografii i powielanie fotomechaniczne ułatwiły znakomicie publikowanie wiernych reprodukcji, a tym samym prowadzenie badań na rozległym materiale porównawczym. — Za część I. lub jej dziedzinę pokrewną (tę drugą wersję przyjmuje Wehmer) można uznać badania dotyczące początków drukarstwa, w szczególności problemów „gutenbergowskich”. Do zasłużonych badaczy na tym polu należeli K. *Dziatko i Paul Schwenke. W 1900 powstało w Moguncji Gutenberg-Gesellschaft,

które publikuje do dziś rocznik *Gutenberg Jahrbuch* pod red. A. Ruppela; wydawało ono też serię rozpraw pt. *Veröffentlichungen der Gutenberg-Gesellschaft* (od 1902). W XX w. wyróżnili się: w Niemczech (do 1945) G. *Zedler, propagator hipotezy o pierwszeństwie Holendrów w wynalezieniu druku, i przeciwnik tej tezy Erich v. Rath; w Anglii — Pollard i Scholderer.

W Polsce I. (nieco inaczej niż w innych krajach) zajmowała się początkami druku w kraju, jakkolwiek pierwsze próby rejestracji inkunabułów pojawiły się mniej więcej jednocześnie (Curae — inkunabuły toruńskie 1875-1878, Sosnowski — inkunabuły poznańskie 1885). Sporadyczne zainteresowania J.S. *Bandtkiego (1821), J. *Lelewela (nie zrealizowane) przybrały poważniejsze formy w pracach: K. *Estreichera (rozprawa o Günterze Zainerze i o Fiolu 1867), Ignacego Polkowskiego (1880) i K. Różyckiego (1911) — o najwcześniejszych drukach krakowskich. Polkowski był też autorem pierwszego samoistnego katalogu inkunabułów (Bibl. Kapituły Krak., 1887). Narodziny nowoczesnej I. wiążą się z nazwiskiem Eugeniusza Barwińskiego, autora *Katalogu inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie*, 1912, jakkolwiek jego pracę poprzedził okazały *Katalog Biblioteki Jagiellońskiej* w oprac. W. *Wisłockiego (1900). W okresie międzywojennym ogłosił próbny zeszyt centralnego katalogu inkunabułów K. *Piekarski (1925). On też poświęcił kilka odkrywczych studiów pierwszemu drukarzowi w Polsce. Dzięki nim oraz odkryciom J. Serugi przyjmuje się, że ów typograf nazywał się najprawdopodobniej K. *Straubc. W 1937 Polska przystąpiła do współpracy z G.W. na podstawie zarejestrowanych w zbiorach krajowych ponad 15000 inkunabułów. Wśród współczesnych drukowanych katalogów wyróżnił się *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapituły w Gnieźnie* L. Formanowicza (1939, praca doprowadzona tylko do hasła Paludanus, autor zginął w Dachau). Po wojnie ogłosiły swe katalogi: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, w oprac. Bronisława Kocowskiego (1959, 1962), Biblioteka Jagiellońska, w oprac. Anny Lewickiej-Kamińskiej (1962-1969), Biblioteka Ossolineum, w oprac. Alodii Kaweckiej-Gryczowej (1956), uzupełnienia E. Triller („Ze Skarbcia Kultury” 1963), wreszcie kilka pomniejszych zbiorów (Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu i Toruniu, Biblioteka Kórnicka PAN). Obok tych różnorodnych co do ujęcia, metody i wartości prac, rejestrujących poszczególne zasoby, Biblioteka Narodowa prowadzi centralny katalog zawierający ok. 20000 inkunabułów z ponad 100 bibliotek w kraju, który ukazał się drukiem pod red. Alodii Gryczowej w 1970 (*Inkunabuły w bibliotekach polskich*). — Wśród studiów dotyczących pierwochności drukarstwa w Polsce wysuwają się na czoło prace B. Kocowskiego: o K. *Elyanie (*Śląskie studia inkunabulistycz-*

ne. W: *Z dziejów książki na Śląsku*, 1953) oraz o najwcześniejszych drukach krakowskich („Roczniki Biblioteczne” 1961).

Zob. też INKUNABUŁ.

K. Haebler: *Handbuch der Inkunabelkunde*. 1925. — J. Muszkowski: *Początki drukarstwa w Krakowie...* „Prace Polonist.” 1951. — D. Fava: *Manuale degli incunabuli*. 1959. — A. Kaweckaja-Gryczowa: *Katalog starych druków Bibl. Publ. m. st. Warszawy*. Cz. I. 1959.

INKUNABUŁ (łac. in [cunabulis = w kołysce, w pieluszkach), termin na oznaczenie druków wyd. od czasu wynalezienia druku do 1500 włącznie; niekiedy określa się nim również pierwociny grafiki i kartografii. Już w pierwszej poł. XVII w. krążył termin I. bądź na określenie najwcześniejszego okresu drukarstwa, bądź na oznaczenie wczesnych pierwszych druków (np. B. Mallinkrot: *De ortu ac progressu artis typographicae dissertatio historica...* Köln 1640). Granica chronologiczna górna została ustalona również w XVII w. (por. Cornelis a Beughem: *Incunabula typographiae...* 1688). Pierwsi drukarze, od *Gutenberg a poczynając, wzorowali książkę drukowaną na rękopiśmiennej: wszystkie dane dotyczące zawartości i powstania dzieła umieszczano na końcu tekstu (w *kolofonie, impressum), stosowano zdobnictwo ręczne (rubrykowanie, *inicjały, *iluminacje i *miniatury), w piśmie występowały często *abrewiatury i *ligatury; *kroje czcionek naśladowały pismo ręczne różnego rodzaju w zależności od terenu i czasu, tj. *pisma gotyckie, jak tekstura, rotunda (rozpowszechniona w wydawnictwach naukowych), bastarda, szwabacha, gotyko-antykwa, oraz *antykwa (używana do druku głównie literatury klasycznej). W l. 70-tych drukarze wyzwalali się stopniowo spod wpływu rpsów. Pojawiły się drzeworytowe inicjały odbijane wraz z kolumną druku, ilustracje z klocków drzeworytowych (rzadziej z płyt metalowych), *karta tytułowa, znak drukarski i nakładowy, tzw. *sygnet. Pod koniec XV w. zanikło wielkie zróżnicowanie czcionek, gdyż powstające *odlewne zaopatrywały liczne oficyny w jednako- we pisma. Kolejność *kart i *składek początkowo była podawana na osobnej karcie w tzw. rejestrze (registrum chartarum, tabula rubricarum, tabula quinterionum) z wymienniem początkowych wyrazów pierwszej strony kolejnej składki lub arkusza. Z czasem dla oznaczenia kolejności służyły: *sygnatury, *kustosze, liczbowanie kart (przeważnie cyframi rzymskimi, we Włoszech często arabskimi). Liczbowanie stron wystąpiło tylko w jednym przypadku (u A. *Manutiusa 1499). Mimo tych sposobów rejestr utrzymał się bardzo długo, ale w uproszczonej formie jako wykaz składek wg sygnatur. Za najwcześniejszy druk uznaje się fragment Sądu Ostatecznego z *Księgi Sybilli* Gutenberga (ok. 1445). Pierwsze I. zaopatrzone datą pochodzą z 1454 i 1455

(*listy odpustowe z warsztatu Gutenberga). Pierwszy druk datowany, z podpisem drukarza i sygnetem, to tzw. *Psalterz moguncki* z 1457 wyd. przez *Fusta i *Schöffera. — W ciągu mniej więcej 50 lat XV w. wyszło, jak się przypuszcza, ponad 35000 wydań w ok. 15-20000000 egzemplarzy. Początkowo nakłady były bardzo niskie (czasem poniżej 100 egzemplarzy). Druki *Sweynheyma i *Pannartza osiągały nakłady 275 egz. *Mszał wrocławski* wytoczył Schöffler w 1483 w 400 odbiciach; w tym okresie aż do końca wieku przeciętna wynosiła 500 egz., ale pod koniec stulecia nakłady dochodziły do 2000 i więcej egzemplarzy, zwłaszcza prace z zakresu prawa kanonicznego i rzymskiego. — Wczesne wytwory nowej sztuki były bardzo drogie. Wynalazek druku zmierzał do obniżenia kosztów produkcji, ale nie do znaczniejszej obniżki ceny sprzedażnej książki. Np. rubrykowana i oprawiona 42-wierszowa *Biblia* Gutenberga kosztowała 100 dukatów. Ceny obliczało się w zależności od *formatu książki oraz ilości składek. W miarę rozwoju drukarstwa, wzrostu nakładów i podażu ceny spadały nawet z roku na rok. Np. gdy w l. 60-70-tych XV w. płacono dukata za przeciętnie siedem składek zwykłego folio, to w l. 80-tych tyleż kosztowało ok. 20 składek tego samego formatu (we Włoszech nawet 56 składek). Ceny zależały także od wyposażenia książki (ilustracje, oprawa, piękne zdobienie); za egzemplarz na pergaminie liczono mniej więcej trzy razy tyle co za drukowany na papierze. Pierwsza znana *subskrypcja została ogłoszona w Hiszpanii w 1476. — W Polsce pierwszym znanym drukiem jest *Almanach Cracoviense* na r. 1474 wydrukowany w Krakowie przez K. *Straubego. Oprócz czterech wytworów jego warsztatu z l. 1473/1474-1477, o których doszła nas wiadomość, znane są druki S. *Fiola w Krakowie, K. *Elyana we Wrocławiu, K. *Baumgartena w Gdańsku i J. Karweyego w Malborku. Najnowsze badania wykazały, iż na terenie Polski działała jeszcze jedna drukarnia-anonimowa (znana dotąd jako „Drukarnia Kazań papieża Leona I”).

W. Grothe: *Wiegendrucke in der Zeitenwende*. 1950. — H. Szwejkowska: *Książka drukowana XV-XVIII w...* 1961. E. Szandorowska: „Roczn. BN” III, IV, 1967, 1968.

INSEL-VERLAG, wydawnictwo, powstałe w 1902 w Lipsku, własność spółki kierowanej w l. 1906-1950 przez Antona Kippenberga (zm. 1950), który decydująco wpłynął na profil wydawniczy firmy. Obecnie I.-V. działa w Lipsku oraz we Frankfurcie n. M. (z filią w Wiesbaden). Wydawnictwo specjalizowało się w niem. literaturze klasycznej (Goethe) oraz w literaturze współczesnej niem. i światowej. Publikacje I.-V. posiadają staranne wyposażenie graficzne i odznaczają się wysokim poziomem sztuki drukarskiej (cenne wydawnictwa faksymilowe). Dużym sukcesem wydawniczym firmy była tania seria